

O'ZBEKISTONDA TIBBIYOTNING RIVOJLANISHI

Jo'rayeva Latofat Otabekovna
Toshkent tibbiyot akademiyasi
2-Davolash fakulteti 2- kurs talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada XVIII–XIX-asrlarda O'zbekistonda yashagan tabib Solih ibn Muhammad Qandaxoriyning tibbiy tadqiqot yo'li, shuningdek uning tibbiyotga bag'ishlangan asarlarida bayon qilingan ayol tanasining fiziologiyasi va patologiyasi, bolalar kasalliklari hamda dorishunoslik kabi masalalar, uning O'zbekistonda tibbiyotning rivojlanishiga qo'shgan hissasi keng yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Solih ibn Muhammad Qandaxoriy, tibbiyot, pediatriya, dorivor moddalar.*

O'zbekiston tibbiyoti boy tarixga ega. Uning kelib chiqishi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Arxeologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tibbiyot O'zbekiston hududida insoniyat jamiyati paydo bo'lgan davrda paydo bo'lgan. Dastlabki ibtidoiy davolash usullarini ilk tosh davrida yashagan odamsimon mavjudotlar ishlab chiqqanligi aniqlangan. O'shanda O'zbekistonning bo'lajak tibbiyotining ibtidolari qo'yildi. Tarixda Ashtarxoniylar davri alohida bir jihati bilan ajralib turmaydi, bu sulolaning hukmdorlari ko'pincha o'z vassallariga qaram bo'lib qolishgan. Bu davrga kelib butun mamlakat bo'ylab yana fuqarolik nizolari boshlandi, bu oddiy fuqarolarning hayotini yaxshilashga yordam bermadi. Astasekin Movarounnaxr mayda xonlik va amirliklarga bo'linib bordi. XVII asr boshlariga kelib Buxoro ilm-fan markazidan ilohiyot markaziga aylandi. Din hayotning barcha jabhalariga – davlat siyosatidan tortib tibbiyot va sud-huquq tizimigacha kirib keldi. Madrasada dunyoviy ilmlar ilohiyot bilan almashtirildi. XVIII asr boshlariga kelib Ashtarxoniylar sulolasi tanazzulga yuz tutdi. 1753-yilda o'zbek sulolasining vakili Mang'it Muhammad Rahim Buxoro hukmdori bo'lib, amir unvonini oladi. Buxoro davlatining poytaxtiasta-sekin ilm-fan markazidan musulmon dinining markaziga aylandi. Ruhoniylar davlat hayotining barcha sohalariga kirib bordilar. Ular tibbiyotni o'qitishni to'xtatdilar. Madrasada dunyoviy ilmlar asta-sekin ilohiyot bilan siqib chiqarildi. Kasalxonalar yo'q bo'lib ketdi. Tibbiyotga oid asarlar yaratilmadi. XVIII asrga kelib, alohida xonlar iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarni amalga oshirishga harakat qila boshladilar. Kanallar, karvonsaroylar qurildi, mahalliy hunarmandlar xalqaro bozorlarga chiqishda imtiyoz va yordam oldi. Ammo shu bilan birga, ilm-fan deyarli rivojlanmadi va ba'zi tarixchilar hatto ilg'or aholining bir qismi ruhoniylar va hukmdorlar tomonidan hujumga uchraganligini ta'kidlaydilar. “O'zbekistonda tibbiyot tarixi” kitobida so'nggi o'zbek xonlari davri quyidagicha ta'riflanadi: “Madrasada Qur'on va shariat qonunlarini (musulmon huquqshunosligi) o'rganishga ko'proq e'tibor berilganligini aytish kerak. Dunyoviy fanlardan arifmetika, elementar geometriya va arab grammatikasidan dars

berganlar. Faqatgina alohida mudarrislar (o'qituvchilar) qiziqqan o'quvchilarning boshqa fanlarni o'z-o'zidan o'zlashtirishlariga ko'maklashdilar, talabalarni astronomiya, falsafa, matematika, geografiya, tarix va tibbiyot asoslari bilan tanishtirdilar. Ushbu maqolaga onlayn kiring O'zbekiston tibbiyoti o'sha davrda xalq tabiblari tomonidan qo'llab-quvvatlangan. Shifokorlar haqiqatan ham kasalliklarning sabablarini tushunishmasdan, empirik tajribaga asoslanishgan. Nazariy bilimga ega bo'lmagan ularning ba'zilari kasallikning rivojlanish belgilari bilan unchalik qiziqmagan va kasallikning o'zini emas, balki faqat oqibatlarini davolashga harakat qilganlar. Shunga qaramay, hatto xalq tabiblari ham maxsus ixtisoslikka ega edilar: ular orasida doylar, qon topshiruvchilar, jarrohlar (ko'pincha sartaroshlar bo'lgan) va massajchilar bor edi. Ammo har qanday diniy jamiyatda bo'lgani kabi, sehrgarlar, tabiblar va folbinlar ham aholi orasida katta shuhrat qozongan. Tibbiy madaniyatning pasayishi xurofotning kuchayishiga olib keldi. Ko'zmunchoqlar, tumorlar, muqaddas yodgorliklarni ziyorat qilish - oddiy odamlar tibbiyotga hech qanday aloqasi bo'lmagan mavzularda yordam izlashgan. VIII asrning o'rtalariga kelib hozirgi O'zbekiston hududi hamda qo'shni Turkmaniston, Qirg'iziston va Tojikiston yerlarining salmoqli qismi Qo'qon, Xiva xonliklari va Buxoro amirligi o'rtasida bo'lingan. Bu uch xonlikdagi aholining asosiy qismini o'zbeklar tashkil etgan. Xonliklar kuchli uyushmalar emas edi. Ularning o'ziga xos vassallari ko'pincha mustaqillikka intilish ko'rsatdilar, bu esa markaziy hukumat bilan cheksiz tortishuvlarga sabab bo'lgan. Qolaversa, xonlarning o'zlari ham bir-birlari bilan doimo adovatda bo'lgan, buning natijasida tez-tez urushlar bo'lib turgan. Xalq bundan doimiy aziyat chekib, odamlarning turmush darajasining pasayib ketishiga, bu esa turli kasalliklarning tarqalishiga olib kelgan. Ma'lum bo'lgan hujjatlarda ushbu davlatlar hududida shifoxonalar, ambulatoriyalar va dorixonalar mavjudligi to'g'risidagi ma'lumotlar mavjud emas. 18-19-asrlarda O'zbekistonda yashagan toliblar harakati va tibbiyotning rivojlanish darajasi haqida juda kam ma'lumotlar mavjud. Ko'pincha har bir shaharda atigi 3-4 ta tabib bo'lgan. XVIII-XIX-asrlarda O'zbekistonda yashagan tabiblar faoliyati va tibbiyotning rivojlanish darajasi haqida bizda ma'lumotlar u darajada ko'p emas. O'sha davr tabiblaridan biz Junaydullo Xoziq, Jafar Xoja Hazoraspiy, Mahmud Yaypaniy, Tursunxo, ja Hakim, Abdulla Xo'ja, Baldag'lik Hakim, Hakimcha tabib, Abdulvahob Ibodiy, Ahmad Xoja Tabib, Qodir Tabib, Ataullo Tabib, Xoja Tabib kabilar haqida ma'lumotga egamiz. O'sha davrning so'nggi ma'lum tabiblaridan biri Solih ibn Muhammad Qandahoriydir. Buxoroda vrachlik amaliyoti bilan shug'ullangan, bolalar kasalliklariga ixtisoslashgan, pediatriya mavzusida asarlar yozgan. U asli Hirotlik bo'lib, amir Shohmurod Ma'sumiy (1785-1800) davrida Buxoroda yashab, tabiblik bilan shug'ullangan. Ko'rinishidan Solih ibn Muhammad bolalar kasalliklariga ixtisoslashgan, chunki uning asarlari asosan pediatriyaga bag'ishlangan. Solih ibn Muhammad Qandahoriyning asosiy asari "Tuhfat ash-shoista" ("Muvofiq tuhfa") deb nomlanib, asar bolalar kasalliklariga bag'ishlangan. Mazkur asar kirish qismi va ikkita bo'limdan iborat. Bu asarning qo'lyozmasi O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti fondlarida saqlanadi. Solih

ibn Muhammad Qandahoriy o'z kitobida eng avvalo bola tanasining xususiyatlariga to'xtalib, bola organizmiga tashqi tabiiy omillar (sovuqlik, issiqlik) oson ta'sir qilishi, shuning uchun ham bolalar ko„pincha shamollashdan aziyat chekishini yozadi. Muallif bolalar kasalliklarining taqdimotiga murojaat qilib, ularni erta bolalik davrida (tug'ilgandan olti yoshgacha) va 6 yoshdan boshlab balog'at yoshiga qadar yuzaga keladigan kasalliklarga ajratadi. Muallifning ta'kidlashicha, bolaning tanasida turli yoshdagi kasalliklar turlicha davom etadi. Ko'rib turganingizdek, Solih ibn Muhammad Qandahoriy bolalar tanasi nafaqat kichikligi, balki anatomik va fiziologik xususiyatlari bilan ham ajralib turishini aniq tasavvur qilgan. Solih ibn Muhammad Qandahoriyning ikkinchi asari “Tuhfat al-ma'sumin” (“Gunohsizlarga tuhfa”) deb nomlanadi. Ushbu asarning qo'lyozmasi ham Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti fondlarida saqlanadi. Asar kirish qismi, ikkita bo'lim va xulosadan iborat. Ushbu kitob mavzuni yanada kengroq qamrab oladi. Bolalik kasalliklaridan tashqari, ayol tanasining fiziologiyasi va patologiyasi masalalariga ham to'xtalib o'tadi. Solih ibn Muhammad Qandahoriy kitobining boshida (kirish qismida) suv, havo, turar joyning salomatlik uchun ahamiyati haqida to„xtalib o„tadi, ya“ni gigiyena masalalari bilan shug„ullanadi. Keyin birinchi bo'limda homiladorlikning fiziologiyasi va patologiyasiga to'xtaladi. Bu homilador va emizikli onalar uchun qanday sharoitlar yaratilishi kerakligini ko'rsatadi. Ikkinchi bo'limda bolalar kasalliklari va ularni davolash bayon etilgan. Xulosa qilib aytganda, muallif bolalarni zaharli hasharotlar chaqishidan himoya qilish bo'yicha tavsiyalar beradi. Solih ibn Muhammad Qandahoriy bu asarni yozish sababi haqida gapirar ekan, bu kitobni yozishga unga ma'lum bo'lgan tibbiy asarlarda yo bolalar kasalliklariga umuman o'rin berilmagani yoki ularning tasodifiy va beparvo tilga olingani sabab bo'lganini yozadi. Ayni paytda u kasal bolalarga oqilona tibbiy yordam ko'rsatilsa, ularning aksariyatini o'limdan saqlab qolish mumkinligini ta'kidlaydi. Solih ibn Muhammad Qandahoriy pediatriya masalalariga birinchi bo'lib e'tibor bergan shifokor bo'lsa kerak. Binobarin, uni O„zbekiston tabiblari orasida birinchi pediatr deb hisoblashga to„la asos bor. Solih ibn Muhammad Qandahoriyning uchinchi asari “Amal as-solixin” (“Taqvodorlarning amallari”) deb ataladi. Bu asarning qo'lyozmasi O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti fondlarida ham saqlanadi. Mazkur kitob dorishunoslik masalalariga bag'ishlangan bo'lib, Solih ibn Muhammad Qandahoriy shifokorlarning o'zlari dori vositalarini o'rganmasliklarini g'ayritabiiy deb hisoblaydi va shuning uchun u dorivor moddalarning xususiyatlarini o'rganishga qaror qiladi. Solih ibn Muhammad Qandahoriyning “Taqvodorlarning amallari” kitobini turli kasalliklarni davolash usullari tizimini ko'rsatuvchi farmatsevtika bilimi uchun qo„llanma deyish mumkin. Unda alifbo tartibida turli dori vositalarining xossalari, ularni tayyorlash usullari, dozasi va qo'llanilishi batafsil yoritilgan. Bu farmakologik ensiklopediyaning bir turi. Solih ibn Muhammadning bu asarlari O'zbekistonda ilmiy-amaliy tibbiyot, xususan, pediatriya rivojida muhim rol o'nadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Кадыров А.А. История медицины Узбекистана. Ташкент.: ИПО Ибн Сины 1994. -223 с.
2. Rustamova X.E., Stojarova N.K., Nurmamatova Q.Ch., Abdurashidova Sh. A. Tibbiyot tarixi. Toshkent, 2014. – 207 b.
3. Илхомжонова Д.Х. История развития медицины в Узбекистане. Ташкент, 2018. – 52 с.
4. Здоровье населения и здравоохранение в Республике Узбекистан // Статистические сборники - Тошкент. 1993; 2013 гг. 257 с.
5. Махмудова Н.М. “История развития внутренней медицины в Узбекистане” из-во “Фан” Тошкент, 1969 г.